

Јованка Радић

„Српски књижевни језик на размеђима епоха“

Зборник радова Учитељског факултета у Јагодини 1

Јагодина 1997

205–224.

СРПСКИ КЊИЖЕВНИ ЈЕЗИК НА РАЗМЕЂИМА ЕПОХА

"Спор око језика оживљавао је увек у прекрећним временима, кад се нешто бијно мењало у нашем друштвеном животију" (М.Селимовић).

Књижевнојезички модели од почетака писмености до Вука

Резиме *Формирање књижевног језика у Срба увек је било чврсто у вези са преломним друштвено-историјским околностима у којима се решавала судбина српског народа. На такве околности указују како наши први средњовековни књижевни језик, српскословенски, иако шаренило предвуковских књижевнојезичких типова XVIII и прве половине XIX века. Вукову књижевнојезичку реформу ипак су праћили преломни друштвено-историјски догађаји, пре свега борба за коначно ослобођење од вишевековне турске власти. Последњих година, након распада СФРЈ, српски књижевни језик нашао се пред новим искушењима. У њим околностима поново је, више него икада, оживело питање стварања јединственог српског књижевног језика.*

Кључне речи: књижевни језик, српски језик, српскословенски, стандардизација.

Стандардизација језика увек подразумева опште одређење за један језички варијетет, његово нормирање и институционализовање. Нормирани језик, тако постаје језиком јавних гласила, просветних установа, науке, државне управе, користи се у настави језика за странце и слично. Одређење за уздизање одређене језичке "варијанте" на ниво књижевног, односно стандардног језика скоро је по правилу

социолингвистички проблем. Историја овог проблема показује да су статус књижевног језика најчешће попримиле језичке варијанте којима се говорило у културним средиштима, односно говори оних друштвених слојева који су били носиоци културног живота једног народа у одређеним историјским тренуцима. Решење књижевнојезичког питања код Срба одвијало се нешто другачије и бивало је условљено специфичним друштвеноисторијским околностима.

У вишевековном ропству под Турцима културни живот српског народа је скоро у потпуности замро, а ослабила је и веза са старим књижевним језиком Срба, *српскословенским* језиком (старословенским језиком српске редакције). Дуго на том језику нису стварана оригинална књижевна дела, он није освежаван нити прекодификован још од времена светог Саве, па је изгубио скоро сваку везу са живим народним језиком. Штавише, ретке реформе, као она Константина Филозофа у XV веку, свесно су тежиле архаизацији тог књижевног језика и као такве ускраћивале себи перспективу. Постојање књижевнојезичке диглосије, или функционалне поливалентности, и у пређашњем периоду, у времену интензивнијег културног живота на нашим просторима, утицало је да српскословенски језик, као језик цркве и обележје високог стила, буде заштићен од ширег уплива особина народног говора. Народни језик је, на другој страни, кроз читав средњи век остао средство званичне државне комуникације, пре свега у повељама и законцима намењеним најширим друштвеним слојевима (нпр. Душанов Законик).

Кроз векове ропства везу са српскословенским језиком је чувало малобројно српско свештенство, чија се културна делатност углавном заснивала на богослужењу и преписивању старих текстова, без ширег присуства оригиналних књижевних дела. Из кругова српског свештенства је почетком XVIII века на аустроугарском терену израстао и последњи стваралац на српскословенском језику, али и први стваралац на готово чистом народном. *Гаврил Сїефановић Венцловић*, сентандрејски проповедник и књижевник. Дакле, и он у традицији српске, али и шире балканске књижевности и писмености наставља са књижевнојезичком диглосијом и своје беседе намењене простом српском народу пише језиком са изразито народном основицом. Међутим, дело "чудесног Венцловића", једног од "најсуптилнијих песника које смо икад имали",¹⁾ је остало у рукопису те, будући недоступно и непознато потоњим генерацијама, није могло утицати на профилисање српског књижевног језика. Политичке и културне околности на тим новим, војвођанским просторима

¹⁾ Меша Селимовић, *За и против Вука*, Београд 1987, стр. 117,118.

условиће да оживљена српскословенска језичка традиција ипак буде кратког даха.

До коначног раскида са старим књижевним језиком Срба доћи ће тридесетих година XVIII века, и то управо на војвођанском терену. Разлози за то нису били лингвистичке природе, већ су произашли из тежње српског народа да се одупре унијаћењу и несловенским утицајима у аустроугарској држави. Наиме, недовољно образовано српско свештенство, коме је ускраћено и право штампања књига на своме језику, схватило је да сопственим снагама не може очувати националну самосвојност свога народа, па од руског цара Петра Великог тражи да им пошаље руске књиге и учитеље који ће организовати школе за српску омладину. Руски учитељи, тако, из руских књига почињу образовати српску омладину на *рускословенском* језику, језику руске цркве који је и у сопственој држави већ био увелико потиснут из световне литературе, учествујући тако у својеврсном анахронизму (Х. Жефаровић). Овај језички модел ће, тако, посредством првог образованог свештенства у Сремским Карловцима, трајно постати језиком српске цркве.

Међутим, у књигама световног карактера врло рано ће се и у овом новом књижевном језику јавити црте народног српског језика, чији ће удео у грађанској литератури временом бивати све већи. То произвољно мешање двају језика, најпре вероватно добрим делом из незнања, а касније и као својеврсни маниризам, резултоваће настанком новог књижевнојезичког модела, ни рускословенског, ни руског, ни српског, већ хибридног књижевног језика названог *славеносрпски*. Из тог периода су нам од истих писаца остала дела писана или претежно рускословенским или претежно народним језиком (Ј. Рајић, З. Орфелин). Славеносрпски је био језик како без писане, тако и без неписане норме. Веће присуство елемената појединог језика у делима тог периода зависило је углавном од нивоа образовања списатеља, њихових цивилизацијских склоности, али и од конкретне намене датог текста. Такав језик је стога морао имати проблема са својим комуникативним својствима. Осим тога, језик српских културних центара без своје основне функције није имао перспективу, па се решење књижевнојезичког питања морало тражити на другим странама.

Први помак који је водио ка разрешењу такве хаотичне књижевнојезичке ситуације учинио је осамдесетих година XVIII века *Досијеј Обрадовић*. Мотивисан пре свега просветитељским начелима, Доситеј се позабавио и питањима језика. Схватио је да за остварење његових просветитељских идеја о потреби образовања најширих друштвених маса на читавом српском

језичком простору недостаје основно средство - језик разумљив простом човеку. Због тога се у *Писму Хараламџију* залаже за увођење народног језика у књижевност и сам се труди да савете упућене непросвећеном српском народу пише "простонародним" језиком. Међутим, дете из војвођанске грађанске средине, младић сазрео у манастиру, просветитељ који се школовао на рускословенском језику, интелектуалац европског образовања - није могао писати чистим народним језиком, иако присуство русизама у Доситејевом језику не чини овај језик неразумљивим народу за који пише.

Доситеј се, дакле, залажући се за демократизацију на плану образовања и културе уопште, јасно заложиле за увођење народног језика у књижевност. Да су његова залагања наишла на широку подршку сведочи појава све масовније употребе народног језика у свим литерарним жанровима. Међутим, и Доситеј и његови језички следбеници, апстрактну и другу лексику које није било у народном језику у довољној мери, узимали су из рускословенског, најчешће без икакве адаптације српском народном језику. Тако је помешаност елемената двају језичких система и даље била видно присутна и, у зависности од намене, текстови тога периода били су, више или мање, оптерећени рускословенским језичким елементима.

Радом Доситеја и његових следбеника није нестала књижевнојезичка диглосија и нису испуњени захтеви самог Доситеја о потреби писања на народном језику. Дакле, за увођење народног језика у све области културног живота није био довољан позив и образлагање оправданости писања на народном језику, већ се тај процес дао убрзати само темељним језичким реформама. Требало је да се појави особа одређеног ауторитета која ће пре свега добро владати народним језиком и практично прићи проблемима за чије је решење Доситеј дао основне смернице. То је тражило и другачије друштвеноисторијске услове у којима ће решавање књижевнојезичког питања добити на тежини.

Појавом *Вука Стефановића Караџића* и ослободилачким устанцима у Србији стећи ће се услови за свеобухватније разрешавање књижевнојезичког питања код Срба. Тежећи да кроз народну књижевност афирмише српско национално биће на европским просторима, Вук Караџић, човек из народа, особа изузетног духа и енергије, афирмише и српски народни језик. Тако се на европске језике преводило са Вуковог језика много пре него је он шире прихваћен у сопственој средини. Све промене у књижевном језику до Вука одвијале су се махом спонтано,

узгред, док Вук књижевнојезичком проблему прилази темељито и беспощедно се бори за спровођење својих замисли у разрешењу књижевнојезичког питања. Врло брзо, 1818. године, само четири године од публикавања првих радова, Вук иступа са прилично заокруженом нормом српског народног језика оличеног у свом завичајном говору. У *Српском рјечнику* он разрешава графијска и правописна питања, а у доброј мери и граматичка и лексикографска. Обезбеђује језику својих народних песама писану норму, оно што славеносрпски језик на коме се оригинална књижевност деценијама развијала није могао имати. Уз то, према актуелним књижевнојезичким моделима у српским културним центрима заузима критички став. Сматра да је рускословенском језику место искључиво у цркви, а славеносрпски језик критикује због његове некодификованости и неаутентичности.

Вук је, за разлику од својих претходника, "у језику гледао најважније и најсветлије обележје сваког народа"²¹ и стога од почетка инсистира на чистоти народног језика. Кад би због недовољности простог народног језика био принуђен узети реч из интелектуалном лексиком богатог црквенословенског, он би се трудио да ту реч претходно адаптира народном језику, онако како су у давним временима адаптиране грчке или турске речи. Афирмација таквог језика, изграђеног на чисто народној основи, без ослонаца на језичку традицију српских културних центара у Војводини, одвијала се доста отежано. Посредством војвођанске интелигенције и утицајем црквених великодостојника, иста језичка традиција, као и отпор према вуковском језику, пренела се у великој мери и у новоослобођену србијанску средину, чиме се повећао број институција које су се бориле против Вукове реформе. Тако је Вук од почетка свога реформаторског рада па све до 1847. године, са повременим затишјима, водио жучне полемике са противницима свога књижевнојезичког модела. Критици је нарочито била подвргнута његова нова, поједностављена графија у којој није било традиционалних графема што су значиле књижевнојезички континуитет и везу са руском, па и старом српском графијом, а у којој је нашла место латиничка (католичка) графема *j*. Вук је, ипак, временом, добијао све више присталица. Последњи полемички чланак у одбрану народног језика и нове графије написао је Вуков следбеник Ђуро Даничић. Те, 1847. године објављене су и *Песме* Бранка

²¹ Павле Ивић, *Досијејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског*. Научни састанак слависта у Вукове дане. 19/2. Међународни славистички центар - Филолошки факултет у Београду, Београд 1990, стр. 11.

Радичевића, *Горски вијенаи* П. П. Његоша, превод *Новоџ завјейта* на народни језик - дела која су била кадра да у следећој епоси чувају и бране народни језик на коме су написана. То је фактички означило победу Вукове реформе.

Територијална раслојеност српског књижевног језика

Сложена дијалекатска ситуација на српском језичком простору, као и различите културноисторијске околности, отежавале су и још увек отежавају стварање кохерентног књижевног језика код Срба. Свест о потреби опредељења за један језички варијетет појављује се код нас од Вукова времена, иако и сам Вук у почетку овом питању не посвећује довољно пажње. Носећи се са тим проблемом Вук је често бивао неодлучан, па и недоследан, како по питању опште кодификације српског књижевног језика, тако по питању избора језичког варијетета на коме треба засновати српски књижевни језик.

Почетке своје језичке реформе Вук је засновао на тзв. "јужном нарјечју", на ијекавским говорима источнохерцеговачког типа, чије су најтипичније особине биле садржане у језику народних умотворина које је Вук прикупљао од почетка свога рада. Рекло би се, међутим, да он тада даје себи ограничен задатак - да српској и европској јавности представи један аутентичан народни говор: "Мени се ни једно ово нарјечје³⁾ не чини љепше и милије од другога, него су ми сва три једнака: а ову сам књигу зато писао Ерцеговачким: а) што се тако говори онђе ће сам се ја родио, и тако сам најприје од мајке и од оца научио говорити; а б) да виде Сријемци и Бачвани и Банађани, како њиова браћа и по оним земљама говоре".⁴⁾ Овај став је био у складу и са његовим тадашњим уверењем (наслеђеним од Копитара) да свако треба да пише својим дијалектом, те да је најважније да се дијалекти не мешају међусобно, као и да се у изворни народни говор не уносе црквенословенски језички елементи. Међутим, врло брзо, вероватно помало подгрејан жучним полемикама са војвођанском интелигенцијом, која је веровала да и сама пише српским народним језиком,⁵⁾ те да Вук на

³⁾ Вук овде издваја три наречја: "Ерцеговачко", "Ресавско" и "Сремачко".

⁴⁾ Вук Карацић, *Српски рјечник (1818)*, Просвета, Београд 1969, стр. XVII.

⁵⁾ Тако, Ђ. Магарашевић, тадашњи уредник *Лейтхойса Мајинше српске* пише 1829. године: "Тко се код нас о том препире? То је већ отдавно престало, и сви пре и после Вука и Давидовића, да и само више свештенство, јесу, тога мњенија да се *сербски* пише, но овде се

том плану нема неких значајнијих заслуга већ да оне припадају Доситеју, Вук издваја војвођанске говоре као искварене, те недовољно репрезентативне: "у свему народу нашем нигдје се не говори Српски тако ружно и покварено као у Сријему, у Бачкој и Банату"⁶⁾. Сматрао је, наиме, да је народни језик на тим просторима искварила ученост и уплив туђих језичких елемената.⁷⁾ Љ. Стојановић ће указати на Вукову склоност да скоро све дијалектизме у говору "прекосавских и прекодунавских Срба", као и у ресавском говору, "оглашава као погрешке", док сличне појаве у говору Боке и Црне Горе, додуше забележене касније, "не зове више погрешкама и кварењем језика."⁸⁾

Већ од средине треће деценије Вуков народни језик све више и све јасније почиње представљати један од супротстављених модела у решавању књижевнојезичког питања Срба. У складу са инсистирањем на народном језику (без црквенословенских примеса), Вук пише чланак *Главне разлике између данашњега славенскога и српскога језика* (Даница за 1826) и обимнији рад из области творбе речи *Главна свршавања сушњестивни и прилагателни имена у српском језику* (Даница за 1828). Оба рада су онима који желе писати чистим народним језиком, а не знају га добро, могла помоћи да распознају рускословенске језичке особине и избегну њихово уношење у језик којим пишу. Творбом се бави из разлога што су рускословенске творбене морфеме биле најдубље укорене у славеносрпски језик, те највидније указивале на његову хибридноћ.

Управо у то време Вук почиње писати екавицом, чувајући у исто време источнохерцеговачку основу свога језика, односно пише језиком који се разликовао и од "Ресавског" и од "Сремачког" дијалекта. Пишући језиком који се нигде у народу

рађа вопрос, како Србски? и тај се тако лако разрјешити не може" (према: Љуб. Стојановић, *Животи и рад Вука Сћеф. Караџића...*, стр. 477).

⁶⁾ Вук Караџић, *Вука Сћеф. Караџића и Саве Текелије писма ...* (према: Љ. Стојановић, *Животи и рад Вука Сћеф. Караџића...*, стр. 589).

⁷⁾ Било је и међу самим Војвођанима оних који су имали сличне ставове. Тако је Ј. Стејић веровао да се српски језик "може научити само од *народа* где он непокварено говори, а то је у селима по Србији. Код других народа по варошима се боље и чистије говори него по селима: код нас је обратно, јер су наше вароши насељене више туђим становништвом и ту се горе говори него по селима" (према: Љ. Стојановић, *Животи и рад Вука Сћеф. Караџића...*, стр. 479).

⁸⁾ Љ. Стојановић, *Животи и рад Вука Сћеф. Караџића...*, стр. 443.

не говори, Вук практично чини оно против чега се борио - гради језик од особина више дијалеката. Међутим, стихијске мешавине у том језику није било, јер, иако је писао "источним говором, то је био опет херцеговачки говор само с *e* место *ије* или *је*".⁹⁾ Тек касније ће Вук објаснити овај свој поступак: "Ја сам се трудио у књизи *Милош Обреновић*... да покажем примјер тога нарјечија, и мислим, да сам добро дотјерао, само што нијесам смјео, да кажем *несам*, јер сам чуо, гдје се у Биограду и Крагујевцу подсмјевају онима, који тако говоре; али сватко, ко посао овај разумије, мора признати, да је овоме нарјечју правилније и приличније *несам* него *нисам*, какогод и *џе* него *џи*".¹⁰⁾ Очито је, дакле, да за овакав језик Вук није нашао потврду ни у једном изворном екавском говору, него га је сам "дотјерао", и то према говору тадашњих србијанских центара, Београда и Крагујевца.

Вук у том периоду (1828-1834) екавицом пише како обимније текстове са различитом проблематиком (књига *Милош Обреновић* из 1828, *Особинџа џрађа за српску истџорију нашеџа времена*, као незавршен рукопис из 1831, предговор књизи Луке Милованова *Опшџи сличноречностџи* из 1833, *Даницу* за 1828. и 1834, као и већину тадашњих "оџјављенија"; *Пословице* је такође писао екавицом, па их је накнадно поијекавио¹¹⁾), тако и писма, али не сва, већ пре свега она упућена екавцима (Милошу Обреновићу, Јовану Стејићу, Лукијану Мушицком, Стевану Радичевићу). Познато је да је већ до тог времена Вукова ијекавица наилазила на велики отпор и код оних војвођанских интелектуалаца који су се могли сматрати његовим присталицама. Мушицки му је, тако, предлагао да остави "ерцеговачки дијалекат", јер се на то љуте читатељи, "Сремци, Бачвани и Банађани". Упорну употребу ијекавице Мушицки доживљава као Вуков инат: "Волете Сријемцима пркосити, и са тим и литератури шкодити. /.../ И мени је већ(ијекавско наречје - Ј. Р.), да искрено кажем, постало мрско".¹²⁾

Ипак, Вукова употреба екавице у периоду од 1828. до 1834. године, могла је указивати на тадашњу његову спремност за уступке. Стиче се утисак да је тада, моделујући нови српски

⁹⁾ Љ. Стојановић, *Животџи и рад Вука Сџеф. Караџића*..., стр. 443.

¹⁰⁾ Концепт Вуковог писма упућеног Ј. Стејићу (према: Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1990, стр. 48-49).

¹¹⁾ Ј. Стејић ће му због тога упутити оштру замерку: "али зашто сте оним језиком ове наше пословице који у њи нема писали? У чему сте код њи већу правилност и лепоту нашли? /.../ ову у растезању прости самогласни писмена и у млогом изговору љ, њ и џ?" (према: Љ. Стојановић, *Животџи и рад Вука Сџеф. Караџића*..., стр. 443, 444).

¹²⁾ Према: М. Селимовић, *За и џрошџив Вука*..., стр. 50, 51.

књижевни језик, Вук био склон опредељењу да се он гради на екавском наречју, али са свим другим особинама карактеристичним за источнохерцеговачки дијалекат. Занимљива су временска подударња Вуковог коришћења екавице и његовог личног односа према Србији и србијанској власти. Наиме, Вуков екавски период почиње са његовим поновним приближавањем Милошу Обреновићу, наставља се чешћим боравцима у Србији и активношћу у државној управи, - а завршава се оснивањем српске државне штампарије у којој се посебним декретом забрањује нова Вукова грађија, свађом са кнезом Милошем, путем у Дубровник, Боку, Цетиње.

Од средине четврте деценије Вук се трајно враћа ијекавици, али ће схватити да се и ијекавици, са "Херцеговачким дијалектом" у основи, мора дати наддијалекатски карактер. Наиме, упознавши се потпуније са дијалекатском ситуацијом на ширем ијекавском подручју, Вук прилагођава источнохерцеговачки идиом будућем књижевнојезичком моделу уважавајући ситуацију на ширим ијекавским подручјима, а пре свега у Црној Гори и Дубровнику. Најпре уводи сугласник *x* у књижевни језик (нпр. *Херцеговина* м. *Ерцеговина*) и уместо сугласника *ћ* и *ђ* добијених ијекавским јотовањем почиње писати *ijj* и *gj* (нпр. *ијераџи* м. *ћераџи*, *гјеца* м. *ђеца*), а касније и низ других, мање значајних измена. То је још један јасан показатељ да Вуку више није циљ да опише аутентичан српски говор, већ да тежи изградњи језичке норме која би другима служила за углед и попримила статус књижевног језика, тим пре што су новоунесене језичке црте карактерисале "варошки - господски - говор јужнога нарјечија".¹³¹

Крајем четврте деценије (1839, по повратку са пута по Хрватској) Вук се експлицитно одређује према уделу српских дијалеката у стварању књижевног језика и према јединству српског књижевног језика. Залаже се за књижевни језик на народној основи у коме би гласови и облици били онакви какви су у источнохерцеговачком говорном типу, али с допуштањем екавске, ијекавске и икавске замене старог вокала *jajj*. Дакле, Вук трајно одустаје од првобитних уверења да је довољно да сваки књижевник пише својим завичајним идиомом, јер је најважније да језик буде народни, и препоручује да конкретан језички варијетет, источнохерцеговачки говори, са већином

¹³¹ Вукови *Скуљени граматички и полемички сјиси*, III / I (према: Радоје Симић, Бранислав Остојић, *Основи фонологије српскохрватскога књижевног језика*, НИО Побједа, Титоград 1981, стр. 57).

својих језичких карактеристика, постане темељ књижевног језика Срба.

Убрзо, 1845. године, Вук иступа са још радикалнијим предлогом: "А кад бисмо се договарали, које би нарјечије било најприличније да га у писању књига сви примимо, ја бих рекао, *ово* јужно: Оно од запада у Сријему допире до Вуковара и уз Дунаво до Будима, а од југа у Србији готово до Београда.....: осим тога главнога узрока могу се споменути и ови: 1) да су готово све наше народне пјесме у њему постале; /.../ (4) оно је нарјечије и у дубровачкијех списатеља, и тако се само чрез њега можемо ујединити с нашом браћом римскога закона, која с радощју нама руке пружају".¹⁴⁾

О штокавцима кай̀олицима и Вуковом о̀предељењу за ијекавицу

Од четврте деценије XIX века књижевнојезичко питање код Срба бива оптерећено једним новим и дотад незамисливим проблемом - односом према језику Хрвата. Почетке бележимо у Вуковој преписци са Славонцем Игњатом Брлићем, католиком, који 1825. године пише: "истина, да сте Ви народу српском у писали, а ја Славонцем пишем, али мислим да се ипак разумијемо, и да на сврхи о једној и истој ствари бавимо се, и један језик обрађујемо".¹⁵⁾ У Брлићевој *Граматици* из 1833. године бележимо и занимљива уверења о писму: "Докле ћемо се ми од наше сопствености упорно одрицати? Зар ми немамо своју рођену /ћирилску/ азбуку? /.../ Због којих се узрока мања половина Илира католика уздржава да опет прими ћирилска слова, која је некад из нужде напустила? /.../ Треба ли, драги моји земљаци једноверци, да исти језик пишемо двојакком азбуком? И зашто? - Да ваљда покажемо да су латинским словима писане књиге од католика, а ћирилским од православних?! /.../ Да ових пет милиона душа који су двојаке вере, да и двојак слова имају".¹⁶⁾ Оваква и слична уверења штокаваца католичке вере који су се све до овог века изјашњавали по географској припадности (као Славонци, Далматинци, или Дубровчани), а не по националној, морала су на себе привући Вукову пажњу.

Вуков интерес за књижевни језик Хрвата посебно је појачан деловањем илираца и њиховим опредељењем за

¹⁴⁾ Према: А. Белић, *Вук и Даничић*, Просвета, Београд 1947, стр. 28.

¹⁵⁾ Према: Љ. Стојановић, *Животи и рад Вука Стеф. Караџића...*, стр. 678.

¹⁶⁾ Исто, стр. 680-681.

књижевни језик на штокавској основи, којег у почетку називају *илирским*. Програм Илирског покрета тицао се у великој мери и српског народа, а посебно српског језика. Од 1844. године, после смрти Јернеја Копитара који је, у складу са својим уверењем да сваки словенски народ треба да пише својим "дијалектом", био против тога да Хрвати напусте развој књижевности на својим дијалектима (кајкавском и чакавском) и да почну писати на штокавском, српском, дијалекту - Вук нарочито активно ради на постизању језичког јединства са "браћом римскога закона". (Као да се Копитар плашио онога што је Вук прижељкивао.) Коначно опредељење за ијекавицу, како смо видели, поред осталог аргументује и приближавањем овој популацији. До *Бечког договора*, 1850. године успева убедити илирце да модификују Гајев правопис и прихвате фонетски принцип (избацивање графеме *ѣ* за стари вокал *јат*, *ер* и *ар* на месту вокалног *р*, *-х* из наставка за генитив множине именичке промене). Одустаје од својих нацрта у редиговању латинице јер схвата да то хрватска страна неће прихватити. Бечким договором о јединственем "књижевном дијалекту", чије одредбе Вук саставља, а испод којих се потписују најзнаменитији илири и Срби Даничић и Вук, учињен је пресудан корак ка књижевнојезичком, а вероватно и ка потоњем државном јединству Срба и Хрвата. Међутим, да је и тад било пуно проблема око којих се тешко дало договорити, сведочи то да се у тексту *Догвора* не спомиње име језика нити неко народно име.

Данас нам се чини да је овакво језичко јединство постало ново семе раздора између ових народа, а српском народу у потоњем периоду донело велике невоље. Шта је Хрвате на овакав програм све могло подстицати данас је, чини се, јасно, а Вука је, изгледа, на такво јединство подстицало уверење да ће се "иноверна браћа", са развојем културе на истом језику вратити својим коренима - српству. Вук је овде, очито, био у заблуди. "У хришћана оба закона", истиче Вук, "сви паметни људи знају да су један народ, и труде се да би мрзост због закона или са свијем искоријенили или барем умалили што се више може, само је онима Римскога закона још тешко Србима назвати се, али ће се по свој прилици и томе мало по мало навикнути; јер ако неће да су Срби, они немају никаквога народнога имена."¹⁷⁾ Слично уверење Вук износи и 1861. године у чланку *Срби и Хрваџи*, али са много мање сигурности и оптимизма: "Хрваџи по правди могу се звати: 1) Сви Чакавци; 2) Кекавци у краљевини Хрватској који су се на то име већ навикли. - Срби по правди могу се звати сви

¹⁷⁾ Вук Карацић. *Срби сви и свуда*, Ковчежић, 1847. (према: Љ. Стојановић, *Животи и рад Вука Сџеф. Карацића...*, стр.688).

Штокавци макар које вјере били и макар гдје становали /.../. Ако хрватски родољупци не пристају на ову на разуму основану диобу, онда се за сад у овоме ништа друго не може учинити него да се подијелимо по закону или вјери: ко је год закона Грчког или источнога онај се макар гдје станао неће одрећи *српскога* имена, а од онијех који су закона Римскога нека каже да је *Хрваџи* који год хоће."¹⁸⁾

Данас је јасно да су се скоро сви штокавци "римскога закона" могли (смели) изјаснити само као Хрвати.

Вук је, дакле, стварање српског књижевног језика са јединственим изговором у одређеној мери подредио стварању језичког јединства с "иноверном браћом". Вероватно је то још један разлог што се он изричито залаже за ијекавицу, иако је знао да су културни, па и државни центри Срба готово увек били на екавском говорном подручју и да ће се у Србији тешко прихватити ијекавица која је и тада живела на периферији српске државе. А управо је тај екстралингвистички фактор скоро увек представљао основу у креирању сваког књижевног језика. Уз Вуково кидање готово свих спона са старијим књижевним језицима Срба, а тиме и са дотадашњом оригиналном књижевношћу, уз накнадне проблеме око именовања језика и писма, нагомилано је пуно спорног у нашој књижевнојезичкој проблематици, а ти спорови су увек оживљавали у "прекретним временима".

Спорови око језика после Вука

Као резултат сталних напора за успостављањем и очувањем равноправности српског и хрватског удела у заједничком књижевном језику, појављивало се као спорно како питање имена језика, тако и питање избора писма, латинице или ћирилице. Током XIX века, па и доцније, ти проблеми су били нарочито актуелни на хрватској страни. Не желећи да са прихватањем вуковског језика прихвате и његово име *српски*, поред раније употребљаваног имена *илирски*, у званичним документима Троједне краљевине Далмације, Хрватске и Славоније сусрећу се имена *југославенски*, *хрвајтскосрпски*, *српски* или *хрвајтски*, *хрвајтски*, да би крајем XIX века преовладало име *хрвајтски* или *српски језик*. То име стоји и у *Рјечнику* ЈАЗУ, као и у *Грамајници* и *сѣмилстѣници* Томе Маретића, темељним делима србокроатистике. Та капитална дела

¹⁸⁾ Према: Љ. Стојановић, *Животи и рад Вука Сѣефа Караџића...*, стр. 691.

иза којих су стајали велики научни ауторитети, како српски тако и хрватски, учиниће да спорови око имена језика утихну за извесно време, да би поново оживљени оптерећивали и онако у великој мери оптерећене српско-хрватске односе током постојања њихове државне заједнице. Труд хрватске стране око "дијељења" свега, па и оног што се најтеже дало поделити - језика, који је до изражаја дошао одмах по оснивању заједничке државе, у великој мери је уродио плодом.

На српској страни, наравно, током XIX века није било спорно ни име језика ни писмо. Још је Вук био непоколебљив у уверењу да на плану именовања језика не треба чинити уступке: "И *име* је једно од великијех сметњи: њих је тешко наговорити да признаду, да су *Срби*, а ми бисмо луди били, кад бисмо пристали на то да оставимо *наше славно* име, и да примимо друго мртво */Илириј/*, које данас у себи ништа не значи".¹⁹⁾

На темељу вуковског језика, прихваћеног шездесетих година у свим институцијама тадашње српске државе, књижевни језик се развијао спонтано, уз повремену употребу ијекавице (листови, часописи), а језичка политика, као и рад на језику уопште, су занемаривани. Тек се крајем XIX века сусрећемо са новим поимањима значаја Вукове реформе, а у вези са тим и са сагледавањем нових перспектива у развоју српског књижевног језика. Тако ће се Вуково и Даничићево инсистирање на ијекавици, па и спорадична појава ијекавице у србијанским културним центрима, код дела српске (тј. србијанске) интелигенције почети доживљавати као културно запостављање југоисточних српских области, и то оних које су вековима биле на бранику српске духовности. Разматрајући проблематику дијалекатске основице српског књижевног језика, Стојан Новаковић се, тако, задржава на значају источног, екавског изговора и износи низ аргумената у прилог томе говору, углавном супротних аргументима којима је Вук оправдавао своје залагање за ијекавицу. Значај овога говора заснива и на уверењу да је "источни српски говор за рана постао савезна копча, којом се српско племе још од старина ширило пут истока. То је једна страна источнога говора, која је играла знатну улогу у досадашњем ширењу источнога говора, и која је и у будућности позвана да српском књижевном језику и даље привлачи она племена, која су на прекретници међу Србима и Бугарима, а која су положајем места, трговачким и културним везама и комуникацијама позвана да уђу у народну заједницу с нама, у којој

¹⁹⁾ Вуково писмо Јустину Михаиловићу из Вуковара, 8. септ. 1836. године (Према: Љ. Стојановић, *Живот и рад Вука Стеф. Карашића*, ... стр. 681,682).

су се и у старо време налазила".²⁰⁾ Међутим, сам по себи, екавски изговор у српском књижевном језику није значајнију "копчу" са овим племенима "на прекретници", па ни са Србима овог дела Балкана, из једноставног разлога што је осим екавског рефлекса све остало углавном припадало источнохерцеговачком говорном типу, који се битно разликује од говора на југоисточним деловима Балкана. Управо у вези са тим ће дати занимљиве опсервације К. П. Мисирков, утемељивач македонске националне идеје, говорећи 1905. године о односу између језика Срба и Македонаца у прошлости и садашњости, где ће запазити да "Вуковата реформа кладе једна стена међу србите и македонците: по таја реформа излезе, оти последните во очите на србите и во своји очи не сет срби".²¹⁾

Нешто касније, у време Балканских ратова, са поновним оживљавањем идеје југословенства, али сада у нешто реалнијим оквирима, оживеће и старе идеје о потреби претходног културног уједињења дела јужнословенских народа. Дошло се до становишта да би у том циљу било потребно на књижевнојезичком плану елиминисати разлике код свих који своју културу развијају на вуковском језику, а разлике су се и тада најјасније показивале у екавском или ијекавском изговору и у ћириличком, односно латиничком писму. Такве ће се иницијативе у првим деценијама овога века појављивати у Загребу, Сарајеву, Љубљани, Београду, и све ће у основи имати исти предлог - изградњу јединственог књижевног језика са *екавским* изговором и *латиничким* писмом. У Сарајеву ће се овакве иницијативе појавити у Сарајеву после аустроугарске анексије Босне и Херцеговине, пре свега као реакција на Калајев покушај формирања посебног, *босанског*, односно *земаљског босанског* језика. Изолационалистичка политика аустроугарских власти имала је за циљ стварање посебне босанске нације и одвајање Срба на тим просторима од осталог Српства. Занимљиво сведочанство у вези са тим даје нам Јован Цвијић, непосредно после анексије: "Несумњиво је да се кроз школске, нарочито средњошколске уџбенике, квари српски народни језик Босне и Херцеговине. То могу и сам потврдити: због изопаченог језика ја

²⁰⁾ Стојан Новаковић, *Српска краљевска академија и негововање језика српског*, Глас, X, СКА, Београд 1888, стр. 67-68; исп. и Милка Ивић, *Погледи Стојана Новаковића на српски књижевни језик*. Зборник радова: Стојан Новаковић - личност и дело, САНУ, Научни скупови, књ. XXVII, Београд 1995, стр. 331-336.

²¹⁾ К. Мисирков, *Вардар*, Одеса 1905, стр. 12-13 (према: Првослав Радић, *О српско-македонским лексичким паралелама (Дијалектолошки аспект)*, Јужнословенски филолог, XLIX, Београд 1993, стр. 114).

сам с муком могао разумети поједина места из тих уџбеника.²²⁾ Као противтежа Калајевој политици, појавиће се тежње за укључењем овдашњих народа у општесрпске или општејугословенске оквице. Код босанскохерцеговачких Срба ће се такве тежње у књижевном језичку показивати кроз "нешто повишен проценат екавизама, нарочито кад се ради о лексици која не припада разговорном језику босанског српског становништва, што је нарочито видљиво у књижевним листовима, као *Зора и Босанска вила*".²³⁾ Касније, 1912. године, за прихватање екавице ће се отворено заложити Перо Слијепчевић, млади српски интелектуалац из Сарајева: "Свак ко осјећа љубав према свом народу мора да жели и уједињење тога народа. А сваки патриота који је имало више образован зна да сваки покушаји политичког уједињења морају да остају без трајног успјеха ако не претходи културно уједињење. А културно уједињење тражи пре свега централизацију духовног рада, једну велику организацију која изједначује и нивелише. А у чему то пре да се одрази него у књижевном језику? А ко може озбиљно и помислити да се источни изговор, тај изговор на коме готово једино имамо нешто културне литературе, треба и може повући да би учинио места ијекавштини? Реалан предлог би био, дакле, да пишемо екавски. /.../ У осталом, предлог за екавштину пао је недавно из Хрватске."²⁴⁾ Следеће године ће љубљанска *Vega* покренути анкету о југословенском језичком питању, о могућностима укључења Словенаца у језичку заједницу са Србима и Хрватима. Међу одговорима на *Vedину* анкету значајно место ће заузети предлози да треба градити заједнички књижевни језик са екавским изговором, који је заједнички Словенцима и великом делу Хрвата и Срба, и латиничким писмом. Крајем исте, 1913. године, ауторитативни Јован Скерлић ће се такође заложити за књижевни језик са екавским изговором и латиничко писмо. Скерлићева анкета је наишла на широк одјек међу тадашњим језичким стручњацима и јавним радницима. Међутим, најугледнији језички стручњаци (Љ. Стојановић, А. Белић, М. Решетар, П. Скок) су се изјаснили за равноправност

²²⁾ Јован Цвијић, *Анексија Босне и Херцеговине и српско штићање*, у едицији: *Говори и чланци*, 1-4, Београд 1921-1923, стр. 221.

²³⁾ Херта Куна, *Неки проблеми језичке стандардизације у Босни и Херцеговини крајем XIX вијека на материјалу језика штићање*, *Годишњак Савеза друштава за примијењену лингвистику Југославије*, 7-8, Сарајево 1983/1984, стр. 64.

²⁴⁾ П. Слијепчевић, *Стил, дијалекат, интјерјункција*, Српска Омладина, год. I, бр. 1, Сарајево 1912, стр. 8-10 (према: Милош Окука, *О неким изворима Скерлићеве анкете о јужном или источном нарјечју*, *Књижевни језик*, 11/4, Сарајево 1982, стр. 183).

оба изговора и за очување српске ћирилице. За Скерлићев предлог су се изјаснили претежно писци из српских ијекавских крајева (А. Шантић, С. Ђоровић, В. Ђоровић, М. Цар, М. Ускоковић, И. Ђипико), где су, како смо видели, слични предлози били раније покренути. Овакав језички модел је у неким ијекавским срединама спровођен и у пракси, па је тако младобосанац Иво Андрић своје прве стихове објавио у екавици. Уопште, занимљива је склоност великих писаца са ијекавског подручја, на пример Ј. Дучића, И. Андрића, М. Селимовића, А. Б. Шимића и других, да пишу екавицом. Екавица, свакако, није умањила лепоту језика у Андрићевом роману *На Дрини ћуприја*, нити се М. Селимовић мучио са екавицом пишући студију *За и проишв Вука*, упоредо са романом *Дервиш и смрт*, писаним ијекавицом.

* *
*

Крај XX века српски народ, на жалост, дочекује са низом нерешених књижевнојезичких питања. Међу њима је и даље актуелно питање рефлекса *јаџа*. У приступу разрешавању проблема различитог изговора старог вокала *јаџ* не треба пренебрегнути питање у којој мери данас, у новонасталим друштвенополитичким околностима, екавица симболише српски народ (па и српске територије), те да ли и колико напоредна службена употреба екавице и ијекавице упућује на његову подвојеност, или евентуално антиципира некакве нове оквире будуће вишенационалне "братске" заједнице на западном делу Балкана. Како смо напред видели, иницијативе за уједначавање књижевнојезичког изговора појављују се од Вуковог времена. Од почетка овога века предност се у разматрању те проблематике давала екавици, а Срби преко Дрине су, готово у континуитету, а нарочито у кризним временима, имали потребу да екавицом наглашавају и своју националну, а што је можда важније и своју верску припадност. То се, уосталом, јасно показало и у овом последњем рату. Међутим, увек су се на неким другим странама изналазили аргументи за очување различитости у књижевном језику Срба. Тако се данас изнова покренуте иницијативе, управо у крајевима западно од Дрине, за уопштавањем екавског изговора у српском књижевном језику поново анатемису и изналазе се разни аргументи у којима, чини се, има мало бриге за будућност тога дела српског народа и његову суверену вољу да одлучује о свом књижевном језику, па и координише га са језиком матице.

Какви су све мотиви овакве језичке политике, којом се наш прекодрински народ, који се за сада јасно декларише као српски, гура у "тамни вилајет" и изолацију од сопствене матице - тешко је још увек одгонетнути, као што је тешко одгонетнути многа дешавања последњих година на овим просторима. Да је, на жалост, у оваквим инсистирањима на ијекавици, управо у овом тренутку, хтели ми то или не, препознатљив и извештан континуитет идеја од Калајеве политике до савремених планова европске и светске заједнице о по свакој цени јединственој Босни и Херцеговини - такође нема сумње. Стратегија господарења Балканом од стране светских сила у доброј мери се може сагледати кроз деобе у књижевном језику Срба, полазећи од средњег века до данас. Можда је управо из тих разлога, на жалост у нашој средини, прогурана теза да би прихватање екавског књижевнојезичког изговора у српским ијекавским срединама било насиље над језиком, што је, чак и да је то тачно, много безазленије у односу на насиље над сопственим деловима народа, односно над њиховим националним осећањем. Ауторка ових редова, ијекавка по рођењу, лично се у више наврата уверила да српском *народу* у Босни није сметала екавица емитована са Пала, те да је никако није доживљавао као насиље над својим материнским језиком. По природи разборит, српски народ овог поднебља свакако зна да му официјелним преласком на екавицу ијекавски изговор неће постати мање мио, можда чак супротно, али зна и да његове жртве којима је изнуђено пуно национално признање од европске и светске заједнице неће имати смисла све док, у овом или оном руху, на овој или оној страни, живи Калајева идеја. А главни наш дуг и обавеза су да то бар разумемо. Јер, актуелни политички догађаји могу утицати да се, после неискоришћене садашње прилике, идеја о екавици западно од Дрине не појави у скорије време, или никада, те да српски народ (пре свега онај тамо, који ће и у будућности вероватно бити подвргнут притисцима, па и различитим видовима асимилације) остане трајно и болно распулоћен.

Даље, с обзиром на то да српски народ креирање своје будућности више не везује за Хрвате нити за друге истојезичњаке из претходне државне заједнице, било би пожељно и у разрешавању књижевнојезичког питања коначно изоставити питање односа према њиховом књижевном језику. Иако је историјска чињеница да су Хрвати, из ових или оних разлога, прихватили српски језик ијекавског изговора за свој књижевни, даље креирање српског књижевног језика не би смело имати реваншистичког призвука, односно ова заједничка прошлост не би требало да оптерећује питање даљег профилисања српског

књижевног језика. Ако је Вук и имао разлоге за наша повезивања са другим нацијама или верама кроз заједнички књижевни језик, још једним распадом југословенске заједнице губе се готово сви разлози за даље очување располућености српског књижевног језика. Осим тога, историја нас опомиње да на овом плану није вредно борити се за оне делове српства код којих се осећај националне припадности почео губити, било из верских, било из неких других разлога. Познато је да је државном јединству Срба и Хрвата претходило њихово књижевнојезичко јединство, па се намеће питање да ли би се и жељено државно јединство Срба могло остварити постизањем потпуног књижевнојезичког јединства, односно елиминисањем различитог изговора у нашем књижевном језику, нарочито с обзиром на екстралингвистичке околности у којима се он данас развија. Или и овде треба ићи линијом мањег отпора и препустити књижевном језику да се наводно сам, спонтано развија, као да књижевни језик не представља систем законитости и правила који се нормирају и о којима сви морамо бринути.

Још нешто, питање језичког стандарда, свакако, не треба поистовећивати са језиком књижевности јер се од Вука до данас српска књижевност стварала и на дијалектима који нису у основици књижевног језика. Свима нам је познато да посебни језички колорит *Кошићане* Б.Станковића не умањује њену уметничку вредност нити је искључује из корпуса српске књижевности. Уколико би се српски стандардни језик објединио у екавском изговору, језик књижевности са ијекавских подручја, међутим, не би добио дијалекатско обележје у правом смислу, јер се српска стандардна екавица и данас "својом структуром потчињава ијекавици".²⁵⁾

Литература

1. А. Белић, *Око нашег књижевног језика*, Српска књижевна задруга, коло XLV, књига 312, Београд 1951.
2. А. Белић, *Вук и Даничић, Чланци и огледи*, Просвета, Београд 1947.
3. Милка Ивић, *О језику Вуковом и вуковском*, Књижевна заједница Новог Сада, Нови Сад 1990.

²⁵⁾ Радоје Симић, *Вук није најравио грешку*, Књижевност и језик, 1-2 /1994, Београд 1994, стр. 20. Љ.Стојановић је такође указивао на овакав однос екавице и ијекавице у оквиру српског књижевног језика, констатујући да је језик Вуковог екавског периода "био опет херцеговачки говор, само с е место ије или је" (в. фус. 7).

4. Милка Ивић, *Погледи Стојана Новаковића на српски књижевни језик*, Зборник радова: Стојан Новаковић - личност и дело, Научни скупови, XXVII, Београд 1995, стр. 331-336.
5. Павле Ивић, *Српски народ и његов језик*, Српска књижевна задруга, Београд 1986.
6. Павле Ивић, *Досијејевски књижевни језик између славеносрпског и вуковског*, Научни састанак слависта у Вукове дане, 19/2, Међународни славистички центар - Филолошки факултет у Београду, Београд 1990, стр. 14.
7. Јован Кашић, *Трагом Вукове речи, Чланице и расправе*, Матица српска, Нови Сад 1987.
8. Милош Ковачевић, *Емоција као критеријум за или проишв ијекавице*, Васпитање и образовање, 3, Подгорица 1994, стр. 62-72.
9. *Койићар и Вук* (приредио Голуб Добрашиновић), Вуков сабор, Тршић - ИРО Рад, Београд 1980.
10. Херта Куна, *Неки проблеми језичке стандардизације у Босни и Херцеговини крајем XIX в. на материјалу језика шипамие*, Годишњак Савеза друштава за примијенјену лингвистику Југославије, 7-8, Сарајево 1983/84, стр.63-68.
11. Александар Младеновић, *Типови књижевног језика код Срба у другој половини XVIII и почетком XIX века*, Реферати за VII међународни конгрес слависта у Варшави, Нови Сад 1973, стр. 39-43.
12. Стојан Новаковић, *Српска краљевска академија и његовање језика српског*, Глас, X, СКА, Београд 1888, стр. 1-88.
13. Милош Окука, *О неким изворима Скерлићеве анкете о јужном или источној нарјечју*, Књижевни језик 11/4, Сарајево 1982, стр. 179-194.
14. Асим Пецо, *Наш језик и његово име*, Књижевни језик, 13/3, Сарајево 1984, стр. 112-119.
15. Митар Пешикан, *Наш књижевни језик на сто година после Вука*, Библиотека Друштва за српскохрватски језик и књижевност СР Србије, Београд 1970.
16. Првослав Радић, *О српско-македонским лексичким паралелама*, Дијалектолошки аспекти, Јужнословенски филолог, XLIX, Институт за српски језик САНУ, Београд 1993, стр. 113-136.
17. Меша Селимовић, *За и проишв Вука*, Београд 1987.
18. Радоје Симић, Бранислав Остојић, *Основи фонологије српскохрватског књижевног језика*, Универзитет "Вељко Влаховић" у Титограду, Титоград 1981.
19. Радоје Симић, *Вук није најравио зрешку*, Књижевност и језик, 1-2, Београд 1994, стр. 17-24.
20. Радоје Симић, *Српска дијалектологија данас*, Знамен, 2, Филозофски факултет у Петрињи, Петриња 1995, стр. 15-24.
21. Живојин Станојчић, *Укинути ијекавски изговор у српском књижевном језику - Зашто?*, Васпитање и образовање, 3, Подгорица 1994, стр. 12-18.
22. М. Стевановић, *Савремени српскохрватски језик (Грамаћички системи и књижевнојезичка норма)*, I, Научна књига, Београд 1975.

23. Вук Стефановић, *Српски рјечник*, Беч 1818 - фото-типско издање, Просвета, Београд 1969 (поговор П. Ивић).
24. Љуб. Стојановић, *Животи и рад Вука Стеф. Караџића*, Београд - Земун 1924.
25. Јован Цвијић, *Анексија Босне и Херцеговине и српско питање*, у едицији: *Говори и чланци*, 1-4, Београд 1922-1923.

Jovanka Radić, M.A.

Standard serbian language in epoch boundaries

Forming standard Serbian language has always been connected with crucial social and historical circumstances making decisions about the fate of Serbian people. This fact is evident both in our first medieval literary language (Serbian Slavic language) and in diversity of literary types existing in the period before Vuk karadžić's work, i.e. in the 18th and the first half of the 19th centuries. The period of literary and language reform carried by Vuk Karadžić was also accompanied by the fight for final freeing from Turkish occupation lasting several centuries. During the last few years, after the Federal Republic of Yugoslavia fell apart, literary Serbian language has been exposed to new temptations. In such circumstances, the question of forming a uniform standard Serbian language has been revived more than ever.